

УДК 911.3

Квасневська Олена Олександрівна

Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла
Коцюбинського, м. Вінниця, Україна
e-mail: kvasnevskalena@mail.ru

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ТОПОНІМІВ ЛИПОВЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Метою статті є дослідити історичні передумови формування топонімів Липовецького району Вінницької області. Встановити взаємозв'язки географічних назв з соціально-історичними та географічними явищами.

Методика. Використовувались історичні методи дослідження (історико-хронологічний, вивчення історичних документів, картографічних джерел), безпосередньо в архівах міста Липовця. Застосовувались картографічний, лінгвістичний метод, а також польових досліджень.

Результати. Проаналізовано історію дослідження і розвиток топонімів Липовецького району Вінницької області упродовж тривалого часу, показано роль антропогенного чинника у формуванні та розвитку топонімів; проаналізовано значення давніх описів території, літописи, твори перших істориків та географів, картографічні матеріали для процесу пізнання топонімів; охарактеризовано основні причини формування топонімів району, на окремих прикладах показана трансформація одних топонімів в інші, як вони змінювались упродовж окремих часових зрізів.

Наукова новизна. На відміну від попередніх досліджень, розкрито формування топонімів Липовецького району. З'ясовано виняткову роль народної географічної термінології у формуванні топонімів.

Практична значимість. Результати дослідження мають наукову цінність для ряду наук: географії, історії, археології, мовознавства. У комплексі з історичними та археологічними даними отримані результати допоможуть наочніше відтворити картину заселення Липовецького району.

Ключові слова: Подільське Побужжя; топоніміка; часові зрізи; Липовецький район; значимість топонімів.

УДК 911.3

Квасневская Елена Александровна

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, г. Винница, Украина
e-mail: kvasnevskaja-lena@mail.ru

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ТОПОНИМОВ ЛИПОВЕЦКОГО РАЙОНА ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Целью статьи является исследовать исторические предпосылки формирования топонимов Липовецкого района Винницкой области. Установить взаимосвязи географических названий с социальноисторическими и географическими явлениями.

Методика. Использовались исторические методы исследования (историко-хронологический, изучение исторических документов, картографических источников), непосредственно в архивах города Липовця. Применялись картографический, лингвистический метод, а также полевых исследований.

Результаты. Проанализирована история исследования и развитие топонимов Липовецкого района Винницкой области на протяжении длительного времени, показана роль антропогенного фактора в формировании и развитии топонимов; проанализировано значение давних описаний территории, летописи, произведения первых историков и географов, картографические материалы, для процесса познания топонимов; охарактеризованы основные причины формирования топонимов района, на отдельных примерах показанная трансформация одних топонимов в других, как они изменялись на протяжении отдельных часовых срезов.

Научная новизна. На отличающуюся от предыдущих исследований, раскрыто формирование топонимов Липовецкого района. Выяснена исключительная роль народной географической терминологии в формировании топонимов.

Практическая значимость. Результаты исследования имеют научную ценность для ряда наук: географии, истории, археологии, языкознания. В комплексе с историческими и археологическими данными полученные результаты помогут нагляднее воспроизвести картину заселения Липовецкого района.

Ключевые слова: Подольское Побужье; топонимика; часовые срезы; Липовецкий район; значимость топонимов.

УДК 911.3

Kvasnevskaja Olena Oleksandrovna

Vinnitsya state pedagogical university of the name of Mykhajlo Kocyubinskogo, Vinnitsya, Ukraine
e-mail: kvasnevskaja-lena@mail.ru

HISTORICAL PRE-CONDITIONS FORMING OF TOPONIMS ON LIPOVETSK DISTRICT AT THE VINNYTSYA AREA

The purpose of the article is to probe historical pre-conditions of forming of toponimiv of Lipoveckogo of district of the Vinnitsya area. To set intercommunications of place-names with the socialhistorical and geographical phenomena.

Method. The historical methods of research (istoriko-khronologichniy, study of historical documents, cartographic sources) were used, directly in the archives of city Lipovcy. Used cartographic, linguistic method, and also the field researches.

Results. Research history and development of toponimiv of Lipoveckogo of district of the Vinnytsya area is analysed during great while, the role of anthropogenic factor is rotined in forming and development of toponimiv; the value of old descriptions of territory, chronicles, works of the first historians and geographers, cartographic materials, is analysed for the process of cognition of toponimiv; principal reasons of forming of toponimiv of district are described, on separate examples the rotined transformation of one toponimiv in other, as they changed during separate sentinel cuts.

Scientific novelty. On different from previous researches, forming of toponimiv of Lipoveckogo of district is exposed. The exceptional role of folk geographical terminology is found out in forming of toponimiv.

Practical meaningfulness. Research results have a scientific value for the row of sciences: geography, history, archaeology, linguistics. In a complex with historical and archaeological information the got results will help more evident to reproduce the picture of settling of Lipoveckogo of district.

Keywords: Podil'ske Pobuzhzhya; toponymy; sentinel cuts; Lipoveckiy district; meaningfulness of toponimiv.

Постановка проблеми. Процес формування топонімів Липовецького району Вінницької області складний і охоплює тривалий історичний час. Географічні назви, що утворилися на цій території, дозволяють отримати важливу інформацію про заснування та розміщення окремих населених пунктів, їх назви, назви окремих урочищ та місцевостей. Актуальність дослідження зумовлена насамперед тим, що його результати розширюють знання не лише для географів, істориків та краєзнавців, але й звичайних людей, що цікавляться минулим і сьогоденням Липовецького району.

Аналіз попередніх досліджень. Перші письмові згадки про територію сучасного Липовецького району знаходяться у працях давньогрецького історика Геродота (V ст. до н.е.), який досліджував річки Поділля, зокрема південний Буг та його притоки. Цінні топонімічні відомості містяться в праці Похилевича Л., де висвітлюються матеріали про населені пункти Липовецького району, їх описи, походження назв [12]; О.І. Роговоговий в своїх працях розкриває історичні передумови формування назв населених пунктів району, їх зародження, приналежність різним історичним постатям; в окремих краєзнавчих збірках висвітлює історію найстаршого поселення Вінницької області – Прилука, де використані архівні дані [13, 14, 15]. Р.П. Токова – краєзнавець, у своїй збірці, описала містечко Турбів, теорії походження назви, легенди, час заснування, описи природи та зайнятість людей [16].

Мета – дослідити історичні передумови формування топонімів Липовецького району Вінницької області; встановити взаємозв'язки географічних назв з соціально-історичними та географічними явищами.

Результати дослідження. Липовецький район розташований у північно-східній частині Вінницької області, межує з Калинівським, Погребищенським, Оратівським, Іллінецьким, Немирівським, Калинівським та Вінницьким районами області. Через його територію протікає 15 річок, найбільші з яких – ліві притоки Південного Бугу – Десна і Соб, у які впадають Вільшанка, Сібок та інші малі річки. На території

району виявлені скіфські кургани, могильники трипільської, зарубинецької, черняхівської та інших археологічних культур, слов'янські і давньоруські поселення. Вони є свідками становлення топонімії Липовецького району.

Формування топонімів району відбувалось упродовж багатьох століть та низки історичних подій, що відобразились в назвах населених пунктів. У період Київської Русі ця територія належала до Болохівської землі, за володіння якою часто відбувалися війни між Київським, Галицьким і Волинським князівствами. Найдавнішими містечками району є Стара Прилука, Липовець і Турбів – літописні містечка, які більше, ніж на два століття старші за місто Вінницю. За легендами, ці перші поселення згоріли у полум'ї монголо-татарської навали.

Офіційною датою заснування Турбова вважається перша письмова згадка про нього в Люстрації Вінницького замку від 5 серпня 1545 року. Однак, виник Турбів набагато раніше. Походження назви Турбів легенди пов'язують з чумацькими часами. На думку краєзнавців, ця назва походить від слова «турпії». Кочові племена з такою назвою були південними сусідами Київської Русі і здійснювали набіги на її землі. На своєму шляху до освоєння Бугової Десни кочові племена позалишили назви Турбаї, Турпаєв, Турбівці, Турбівка. Вперше про загадкові племена турпіїв згадується в Руському літописі 1150 року. На думку краєзнавців, датою заснування містечка може бути цей рік.

Легенда про походження назви Турбова від слова «турботи», що виникали в чумаків, які їздили через Турбів у Крим за сіллю, не знаходять підтвердження, оскільки Чумацький шлях через Турбів не проходив. У часи татарських набігів чумаки в Крим за сіллю не їздили, бо це було небезпечно. Інша легенда про те, що місце, де тепер місток у Турбові з'єднує два береги р. Десни, в давнину називалось Турбів брід, з часом перетворилось у Турбрід, ще пізніше – в Турбів. Це припущення також не знаходить підтвердження, оскільки актові джерела та рештки фауни верхнього і середнього Побужжя свідчать, що тури водились тут у VII-IX ст., коли ще не було поселення [16]. Відомо, що за переписом 1917 року Турбів був селом. До нього відносились такі хутори: Партійка, Павлюків, Черниша, Зогайпіль; господарство Турбівська цукроварня; залізнична станція Турбів (138 В.П.П.Ш.) та лісові сторожки [12].

Села Стара і Нова Прилуки розташовані на берегах річки Десни. Вперше Прилука згадується в Літописі Руському 1146 році [14]. Часті набіги татар спустошували землі і люди, що тут проживали змушені були тікати. Після вигнання татар литовцями, Прилука та її околиці тривалий час не залюднювались. Можна припустити, що Прилука була пограбована татарами або наприкінці XV століття (1491-1495 р.р. – великий похід на Поділля, Брацлавщину, Волинь), або у першій половині XVI століття. У XVI ст. Прилука відбудовується як нове поселення, власність князів Збаражських (в сучасній літературі Збараські) [14]. Князь Януш

Збаражський, воєвода Брацлавський, будує в Прилуці оборонний замок, укріплює його валами й перекопами. Замчище було оточене валом на 168 сажнів з кожного боку, висотою до 4,5 сажнів. Від замчища до р. Десни тягнеться вал довжиною 494 сажні, висотою 4 сажні. Навіть зараз один із куточків с. Стара Прилука носить назву «Замок». З часу забудови замку людність не лише в самій Прилуці збільшувалась, але й в окрузі.

У 1602 р. до округи міста Прилука відносилось 29 сіл. Через сім років, коли Прилука із замком, належала Юрію Збаразькому, то за переліком архіву Збаразьких вона об'єднувала села Новогребля (сучасна назва Нова Гребля), Лосіївка (Лісова Лисіївка), Турбів, Скибинці, Курава (Журава), Вахна (Вахнівка), Петановка, Колюшовка (Конюшівка), Ярмушовка і Псярівка [14].

Нова Прилука виникла в результаті виселення у 1780 році євреїв із Старої Прилуки і часто фігурувала під назвою Киселі. Краєзнавець І. Дорош вважає, що відтоді Прилука розділилась на Стару і Нову [15].

Липовець - з 1925 р. селище міського типу, розташоване на берегах річки Собі та її притоки Скакунки. Є кілька версій про походження назви Липовця. За однією з них, у давнину околиці його були покриті густими липовими гаями, де мешканці навколишніх поселень переховувались від набігів татар, споруджували з лип житла. Про наявність Липовця у XIV-XV ст. свідчить письмова згадка, що належить до 1545 року. За часів грабівницьких нападів турецько-татарських орд населення Липовця споруджувало оборонні вали та підземні ходи. Залишки їх були відомі ще у XIX ст. Протягом XVI ст. сюди тікали селяни з Подільського воєводства, Галичини, Волині, Київщини, рятуючись від феодального гніту. Втікачі осідали в Липовці і його околицях, засновували нові села та хутори. Пізніше у 1864 р. Липовець згадується як містечко, у структурі якого площі, будинки, лавки євреїв та чотири передмістя, які називалися Гайсин, Замчисько, Березівка та Скакунка [12]. Через місто проходила межа давнього окопа, який слугував місцем збору татарської орди, яка кочувала в цих краях після нашестя Батия. Це місце було відоме під назвою Татарь-Ліпановь [12]. Після звільнення від татар територія заселяється, з'являються нові хутори, а згодом і села. Так, утворились хутори Садовські, що належали Вікентію та Антону Садовським. Пізніше ці хутори об'єдналися в село Нарцизівку.

Село Сиваківці (Сививківці) засноване у 1625 році. Є кілька версій, щодо походження його назви. Одна з них, за переказами старожилів, свідчить про те, що назва утворилась від слова «сивина». Село розташоване в долині річки Десна, де постійно стояв сивий туман. З усіх сторін Сиваківці оточували більше десятка озер та дві притоки річки. Про розкиданість поселення між озерами говорять і назви околиць *Хутір, Калиновий гай, Березовий гай, Мочар, Дубина, Городи, Ділянки, Гамалія*. Друга версія стверджує, що назва походить від антропоніма, прізвища першопоселенця - Сивака.

За три кілометри від Сиваківців розташоване село Приборівка. Одне з найбільших сіл району. Перші згадки про село датуються 1630 роком, коли воно належало до Брацлавського повіту. Офіційна назва села Приборівка походить від прізвища пана Пшибуровського (Прибуровського), який володів селом Сиваківці. Пан виділив селянам землю, які із сім'ями поселилися на цій території. Так утворилися кутки *Займисько та Карпівка*. Інша версія від слова «бір». Село прилягає до соснового бору – село «при борові», що є більш вірогідним.

Висновки. Людину здавна цікавили питання походження географічних назв і в першу чергу своєї місцевості. Вивчення топоніміки дає можливість прослідкувати розвиток одного і того топоніма в часі, його зміну. Топоніміка має пізнавальний характер, може сприяти пошукам забутих об'єктів геолого-промислового, політико-економічного, історико-археологічного значення. Географічні назви є невід'ємним елементом кожного народу. Назви, що походять від народних географічних термінів відображають колишні природні та соціально-економічні умови проживання людей. Вони характерні й для топонімії Липовецького району. Подальше їх вивчення дасть змогу детальніше пізнати просторово-часові особливості розвитку природи й господарства окремо взятого адміністративного району.

Список використаних джерел

1. Бабишин С.Д. Топоніміка в школі / С.Д. Бабишин. – К: Радянська школа, 1962. – 121 с.
2. Гумецька Л.Л. Нарис словотворнонь системи українськоь актовоь мови XIV – XV ст. / Л.Л. Гумецька. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1958. – 298 с.
3. Дашкевич Я.Р. Східне Поділля на картах XIV ст./ Я.Р. Дашкевич// Географічний фактор в історичному процесі. – К.: КГУ, 1990. – С.155-169.
4. Дашкевич Я.Р. Східне Поділля на картах XVI ст./ Я.Р. Дашкевич// Історико-географічні дослідження на Україні. – К.: Наука. думка, 1992. – С. 13-21.
5. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля / Г.І. Денисик. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1998. – 184 с.
6. Денисик Г.І. Подільське Побужжя / Г.І. Денисик, В.Є. Любченко. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1999. – 96 с.
7. Містечка Східного Поділля за ред. Г.І. Денисика – Вінниця: Тезис, 2002. – 92 с.
8. Жучкевич В.А. Общая топонимика / В.А. Жучкевич. – Минск: Высшая школа, 1968. – 432 с.
9. Коваль А.П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України / А.П. Коваль – Київ: Либідь, 2001. – 382 с.
10. Кордуба М. Земля є свідком минулого: Географічні назви як історичне джерело / М. Кордуба – Львів, 1924.- 167 с.
11. Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста: Походження назв місті смт УРСР / Київ: Наукова думка, 1978. – с. 265.
12. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / Л. Похилевич – Киев: Держ. публ., 1864. – 763 с.
13. Роговий О.І. Про що шумлять верби: історичні нариси про Корчинці-Ротмистрівку-Вербівку (18-21 ст.) / О.І. Роговий – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2010. – 344 с.
14. Роговий О.І. Відлуння давнини Стара Прилука: документи, свідчення, сучасність / О.І. Роговий – Вінниця: 1993. – 70 с.
15. Роговий О., Завальнюк К. Єдиний з вінничан: українські шляхи нобелівського лауреата / О. Роговий, К. Завальнюк – Вінниця; «Консоль», 2013. – 200 с.
16. Токова Н.П. Турбів: сторінки історії / Н.П. Токова – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2009. – 180 с.

Список використаних джерел

1. Бабишин С.Д. Топонимика в школе / С.Д. Бабишин. – К: Советская школа, 1962. – 121 с.
2. Гумецка л.л. Очерк словотворнои системы украинскои актОВОи языка XIV – XV ст. / Л.Л. Гумецка . – К.: Изд-во Академии наук УССР, 1958. – 298 с.
3. Дашкевич Я.Р. Восточное Подолье на картах XIV в./ Я.Р. Дашкевич// Географический фактор в историческом процессе. – К.: КГУ, 1990. – С.155-169.
4. Дашкевич Я.Р. Восточное Подолье на картах XVI в./ Я.Р. Дашкевич// Историко-географические исследования на Украине. – К.: Наука. мысль, 1992. – С. 13-21.
5. Денисик Г.И. Естественная география Подолья / Г.И. Денисик. – Винница: ЕкоБизнесЦентр, 1998. – 184 с.
6. Денисик Г.И. Подольское Побужжя / Г.И. Денисик, В.Е. Любченко. – Винница: ЕкоБизнесЦентр, 1999. – 96 с.
7. Местечки Восточного Подолья за редакторшей Г.И. Денисика – Винница: Тезис, 2002. – 92 с.
8. Жучкевич В.А. Общая топонимика / В.А. Жучкевич. – Минск: Высшая школа, 1968. – 432 с.
9. Коваль А.П. Знакомые незнакомцы. Происхождение названий поселений Украины / А.П. Коваль – Киев: Лыбидь, 2001. – 382 с.
10. Кордуба М. Земля является свидетелем прошлого: Географические названия как исторический источник / М. Кордуба – Львов, 1924.- 167 с.
11. Кругляк Ю.М. Имя вашего города: Происхождение названий городе смт УССР / Киев: Научная мысль, 1978. – с. 265.
12. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или статистические, исторические и церковные заметки обо всех деревнях, селах, местечках и огородах, в пределах губернии находящихся / Л. Похилевич – Киев: Держ. публ., 1864. – 763 с.
13. Роговий О.И. О чем шумят ивы: исторические очерки о Корчинци-Ротмистривку-Вербивку (18-21 ст.) / О.И. Роговой – Винница: ДП «Государственная картографическая фабрика», 2010. – 344 с.
14. Роговий О.И. Отголосок давности Старая Прилука: документы, свидетельства, современность / О.И. Роговой – Винница: 1993. – 70 с.
15. Роговой О., Завальнюк К. Единый из винничан: украинские пути нобелевского лауреата / О. Роговой, К. Завальнюк – Винница; «Консоль», 2013. – 200 с.
16. Токова Н.П. Турбив: страницы истории / Н.П. Токовая – Винница: ООО «Консоль», 2009. – 180 с.

References

1. Babishin s.d. Toponymy at school / S.D. Babishin. it is K: Soviet school, 1962. – 121 s.
2. Gumecka l.l. Essay of the slovotvorno' system of ukra'nsko' of aktovo' language of the XIV – XV item / L.L. Gumecka . – K.: Vid-vo of Academy of sciences of UKRAINE, 1958. – 298 s.
3. Dashkevich Ya.r. East Podillya on the maps of XIV st./ Ya.r. Dashkevich// the Geographical factor in a historical process. – K.: of KGU, 1990. – S.155-169.
4. Dashkevich Ya.r. East Podillya on the maps of XVI st./ Ya.r. Dashkevich// Istoriko-geografichni researches on Ukraine. – K.: Science. idea, 1992. – S. 13-21.
5. Denisik G.I. Natural geography of Podillya / G.I. Denisik. it is Vinnytsya: EkoBiznesCentr, 1998. – 184 s.
6. Denisik G.I. Podil'ske Pobuzhzhya / G.I. Denisik, V.E. Lyubchenko. it is Vinnytsya: EkoBiznesCentr, 1999. – 96 s.
7. Townships of East Podillya are after editor G.I. Denisika is Vinnytsya: Tezis, 2002. – 92 s.
8. Zhuchkevich v.a. Obschaya toponimika / V.A. Zhuchkevich. – Minsk: Vysshaya school, 1968. – 432 s.
9. Koval' A.P. the Acquainted strangers. Origin of the names of settlements of Ukraine / A.P. Koval' is Kyiv: Libid', 2001. – 382 s.
10. Korduba M. Zemlya is the witness of the pas: Place-names as historical source / M. Korduba – Lviv, 1924.- 167 s.
11. Kruglyak yU.m. the Name of your city: Origin of the names city smt UKRAINE/ Kyiv: Scientific thought, 1978. – s. 265.
12. Pokhilevich L. Skazaniya oh naseleennykh mestnostyakh of Kievskoy of gubernii ili statisticheskie, istoricheskie I cerkovnye zametki oh vsekh derevnyakh, villages, mestechkakh I vegetable gardens, in predelakh gubernii nakhodyaschikhsya / L. Pokhilevich – Kiev: Derzh. publ., 1864. – 763 s.

13. Rogoviy O.I. what willows make noise About: historical essays are about Korchinci-rotmistrivku-verbivku (18-21 item) / O.I. Horny is Vinnytsya: DP is the «State cartographic factory», 2010. – 344 s.
14. Rogoviy O.I. Echo of remoteness Old Priluka: documents, certificates, contemporaneity / O.I. Horny is Vinnytsya: 1993. – 70 s.
15. Horny O., Zaval'nyuk K. Ediniy from Vinnytsya: Ukrainian ways of nobel laureate / O. Horny, K. Zaval'nyuk – Vinnytsya; «Cantilever», 2013. – 200 s.
16. Tokova N.P. Turbiv: pages of history / N.P. Current is Vinnytsya: LTD. «Cantilever», 2009. – 180 s.